

УДК: 159.922.6

orcid.org/0000-0003-2391-7404

dx.doi.org/10.5281/zenodo.60184

О.Ю. Михайленко

Національний педагогічний університет
імені Г.С. Сковороди, м. Харків

ШЛЯХИ ТА ЗАСОБИ РОЗВИТКУ РОЛЬОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

У статті розглянуто поняття рольової компетентності, виділено основні компоненти даного феномену. Запропоновано програму та методи розвитку рольової компетентності майбутнього практичного психолога. Програма включає в себе етапи, які передбачають розвиток виділених компонентів рольової компетентності та професійно важливих якостей, що відповідають рольовій структурі особистості психолога.

Ключові слова: рольова структура особистості психолога, рольова компетентність, рольова рефлексія, рольова глибина, широта рольового репертуару, здатність вирішувати рольові конфлікти.

О.Ю. Михайленко

ПУТИ И СПОСОБЫ РАЗВИТИЯ РОЛЕВОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПРАКТИЧЕСКИХ ПСИХОЛОГОВ

В статье рассмотрено понятие ролевой компетентности, выделены основные компоненты данного феномена. Предложено программу и методы развития ролевой компетентности будущего практического психолога. Программа состоит из этапов, которые предполагают развитие выделенных компонентов ролевой компетентности и профессионально важных качеств, соответствующих ролевой структуре личности психолога.

Ключевые слова: ролевая структура личности психолога, ролевая компетентность, ролевая рефлексия, ролевая глубина, широта ролевого репертуара, способность решать ролевые конфликты.

O.Yu. Mikhailenko

WAYS AND MEANS OF DEVELOPING THE ROLE-PLAY COMPETENCE OF A FUTURE PSYCHOLOGIST

The article discusses the concept of role-play competence and the basic components of this phenomenon are distinguished. Presented the program and methods of development of role-play competence of a future psychologist. The program consists of phases aimed promoting components of role-play competence and professionally important qualities responsible role structure of personality psychologist.

Keywords: role structure of personality of psychologist, role-play competence, role-play reflection, role-play depth, role-play repertoire, ability to decide the role-play conflicts.

У сучасних умовах соціальних змін актуальним стає попит на психологічні послуги в різних сферах суспільної діяльності, відповідно, змінюються і вимоги до системи професійної підготовки практичних психологів. На сьогодні існує думка, що бути професіоналом – значить бути компетентним. Тому, соціальна реальність вимагає від особистості практичного психолога формування професійно важливих якостей, які забезпечили б розвиток рольової компетентності з метою вирішення професійно важливих завдань.

Узагальнюючи підходи до визначення професійно важливих якостей психолога можемо виділити комплементарні до особистості практичного психолога якості: емпатія (П. Горностай, К. Роджерс, Т. Федотюк та ін.); рефлексія (Г. Абрамова, О. Бодальов, Ж. Вірна, Н. Пов'якель та ін.); соціальний та емоційний інтелект (М. Амінов, М. Молоканов); діалогізм (А. Копйов, Н. Чепелева); комунікативна компетентність (Р. Кеттелл, Є. Климов, О. Бондаренко, С. Васьківська та ін.); аутентичність (К. Роджерс, Ф. Перлз); відкритість, теплота (Ю. Ємельянов, Н. Strupp, А. Stoff); творчість, креативність (Н. Пов'якель, Т. Яценко та ін.); несуперечлива, позитивна Я-концепція (Р. Мей); емоційна стійкість (Л. Шумакова, І. Юсупов).

Отже, вищезазначені факти дають підстави стверджувати, що в ході фахової підготовки спеціалістів у вищому педагогічному навчальному закладі мають бути реалізовані як особистісні, так і професійні особливості майбутнього практичного психолога. Він повинен усвідомлювати всю систему соціальних функцій і професійних ролей, компетентне виконання яких дасть можливість об'єднати їх у рольову структуру особистості. Практичний психолог повинен сформуватися як активний суб'єкт діяльності, як зріла особистість з розвинутими особистісними та професійними якостями, які, за нашим припущенням, є передумовою розвитку рольової компетентності (вмотивованої здатності до виконання професійних ролей).

Оскільки становлення й розвиток особистості практичного психолога відбувається в межах певної професійної групи, яка, в свою чергу, характеризується ієрархією статусів і набором ролей, доцільно припустити, що в рамках саме рольового підходу можливо розв'язувати проблеми формування особистості практичного психолога та його рольової компетентності.

Мета нашого дослідження – створити та експериментально перевірити ефективність програми розвитку рольової компетентності практичного психолога.

Відповідно до мети дослідження вважаємо доцільним визначити робоче поняття рольової компетентності та її структурних компонентів. На нашу думку, рольова компетентність – це особистісне новоутворення практичного психолога, яке характеризується вмотивованою здатністю гнучко переходити від однієї професійної ролі до іншої з метою вирішення завдань, адекватних змісту професійної діяльності та конкретній ситуації взаємодії. Це інтегральна характеристика особистості, яка включає в себе такі особистісно-рольові особливості і здібності (здатності) людини, які допомагають їй досягти значимої мети.

В свою чергу, вважаємо, що рольова компетентність включає в себе наступні структурні компоненти:

- *рольова варіативність (широта рольового репертуару)* – різноманіття репертуару психологічних ролей особистості [1];

- *рольова гнучкість* – вміння легко переходити від однієї ролі до іншої [1];

- *рольова глибина* – розвиток глибинної структури ролей, орієнтація рольової поведінки не тільки на очікування оточуючих, але і на такі особистісні складові, як рольова ідентичність, Я-концепція, рольові переживання [1];

- *рольова рефлексія* – здатність особистості аналізувати свої дії, пов'язані з рольовою поведінкою, уміння оцінювати свою рольову поведінку зі сторони, з точки зору інших людей;

- *здатність вирішувати рольові конфлікти* – здатність особистості знаходити конструктивний вихід зі складних, неоднозначних ситуацій, пов'язаних із рольовою поведінкою.

Окрім розвитку вищезазначених структурних компонентів рольової компетентності важливим етапом у підготовці майбутнього практичного психолога, за словами Т. Яценко, є особистісна психокорекція [2, 5].

Так, О. Бондаренко зазначає, що професія психолога вимагає від свого представника, перш за все, цілком визначеної особистісної роботи: відпрацювання своїх власних емоційних і змістових проблем, оволодіння певною культурою самоаналізу та особистісної рефлексії, усвідомлення в більш повному обсязі своїх особистісних, моральних, культурних, когнітивних і глибинних цінностей, без зіставлення з якими практика психологічної допомоги не може бути професійною [4, 379].

Слід зазначити, що необхідною умовою формування рольової компетентності є міжособистісна взаємодія, оскільки уявлення людини про соціальну структуру суспільства, соціальні статуси, ролі складається під

впливом інших людей. Саме в процесі комунікації людина одержує інформацію про рольові очікування, про відповідність власних моделей поведінки певним соціальним статусам і ролям, які вона займає (Т. Шибутані). Отже, логічним є припущення, що формування рольової компетентності майбутніх практичних психологів буде більш ефективним в рамках тренінгу, який базуватиметься на активних методах групової роботи при використанні специфічних завдань. Таким чином, основу розвивальної програми складають методи психологічного впливу, які базуються на активних методах групової роботи при використанні специфічних форм подачі знань.

Узагальнюючи вище зазначене, на нашу думку, структуру розвивальної програми доцільно представити наступними етапами: мотиваційний; рольовий (професійно-рольовий); рефлексивний.

Загальна схема розвивальної програми така.

I ЕТАП – МОТИВАЦІЙНИЙ. Мета – Забезпечення позитивної мотивації до участі у розвивальній програмі. Ознайомлення з провідними мотивами учасників розвивальної програми; визначення вихідних очікувань студентів від запропонованої програми, вивчення їх індивідуальних потреб та мотивів.

II ЕТАП – РОЛЬОВИЙ. Він містить чотири блоки.

1 блок – розробка ролеграм, спрямованих на відпрацювання професійних ролей. Мета: ознайомлення учасників програми з питань рольової структури особистості психолога шляхом отримання інформації, відомостей, фактів з питань даного феномену; отримання знань про функції, які передбачає певна роль, та якості (особистісні та професійні), що необхідні для реалізації даної ролі; формування системи дій та операцій з метою їх подальшого відпрацювання задля компетентного виконання певної професійної ролі.

2 блок – блок особистісної психокорекції. Мета: Систематизація та корекція особистісних якостей, які впливають на зміст ролей практичного психолога і забезпечують їх компетентне виконання.

3 блок – розвиток рольової компетентності за параметрами її складових. Мета: Розвиток рольової компетентності за такими параметрами її складових, як рольова варіативність (широта рольового репертуару), рольова гнучкість; рольова глибина та рольова рефлексія.

4 блок – ситуативно-рольовий. Мета: Розвиток здатності орієнтуватися в рольових ситуаціях, обирати конструктивний спосіб поведінки в рольових конфліктах. Формування рольової компетентності через оволодіння досвідом застосування системи дій та операцій, які лежать в основі професійних ролей.

III ЕТАП – РОЛЬОВИЙ. Мета: аналіз та усвідомлення результатів розвивальної програми як власних досягнень учасників; забезпечення активного застосування набутих здатностей в майбутній професійній діяльності.

Мотиваційний етап спрямований на забезпечення позитивної мотивації до участі в розвивальній програмі через ознайомлення з її метою, структурою та змістом. Метою мотиваційного етапу є ознайомлення з провідними мотивами учасників розвивальної програми, серед яких: мотив прагнення до самовдосконалення; розвиток професійної компетентності; бажання краще розуміти клієнта; прагнення оволодіти навичками практичної роботи; бажання бути успішним тренером, консультантом, психотерапевтом; бажання проникнути у сутність професії психолога; здобути вміння ефективної роботи з клієнтом; здобути впевненість у собі як у професіоналі; стати компетентним і конкурентоспроможним фахівцем і т.д.

Задля досягнення мотиваційних функцій розвивальної програми необхідно вирішити наступні завдання:

- визначення вихідних очікувань студентів від запропонованої програми;
- актуалізація індивідуальних потреб та мотивів учасників програми;
- актуалізація мотивів, пов'язаних з розвитком рольової компетентності.
- стимулювання навчальної мотивації різноманітними активними соціально-психологічними вправами.

Завдання даного етапу реалізовувалися в таких напрямках:

- обізнаність в питаннях мотивації діяльності та мотивації, яка пов'язана з компетентним виконанням професійних ролей;
- поінформованість щодо індивідуальних особливостей мотиваційної сфери учасників розвивальної програми та місця в ній мотивів розвитку рольової компетентності;
- усвідомлення значущості мотивації, пов'язаної з розвитком рольової компетентності як вмотивованої здатності до виконання професійних ролей.

Метою **рольового етапу** є розвиток рольової компетентності за параметрами її складових та оволодіння досвідом застосування системи дій та операцій, які лежать в основі компетентного виконання професійних ролей.

Досягнення поставленої мети зумовлене вирішенням наступних завдань:

- ознайомлення учасників програми з питань рольової структури особистості психолога шляхом отримання інформації, відомостей, фактів з питань даного феномену;
- отримання знань про функції, які передбачає певна роль, та якості (особистісні та професійні), що необхідні для реалізації даної ролі;
- розробка ролеграм (комплексу дій, що асоціюються з компетентним виконанням конкретної ролі);
- систематизація та корекція особистісних якостей, які впливають на зміст ролей практичного психолога і забезпечують їх компетентне виконання;
- розвиток рольової компетентності за параметрами її складових;
- формування рольової компетентності через оволодіння досвідом застосування системи дій та операцій, які лежать в основі професійних ролей.

Оскільки створення адекватного, реалістичного уявлення про самого себе наділяє людину новими якостями і можливостями, доцільно звернути неабияку увагу на особистісну психокорекцію майбутніх спеціалістів, усвідомлення ними власної «Я-концепції» та конструктивних шляхів її зміни. Адекватна «Я-концепція» майбутнього спеціаліста – ключ до формування необхідних якостей, запорука успішного оволодіння новими моделями поведінки та компетентного їх виконання.

Кожне із завдань реалізовувалося в трьох напрямках:

- обізнаність про змістовні характеристики рольової компетентності;
- поінформованість про особливості та рівень розвитку даної здатності у учасників програми;
- усвідомлення значущості здатності та розвиток компонентів, які лежать в її основі.

У своїх дослідженнях Т. Шибугані надає виняткового значення рефлексії в процесі рольової взаємодії, підкреслюючи, що без цього власне соціальна взаємодія між людьми не можлива. Адже виконуючи роль людина завжди спирається на власні ресурси, власні уявлення про себе як носія певної ролі, але підтвердження правильності цих уявлень шукає в реакціях інших значимих для неї людей. Якщо реакції партнерів у рольовій взаємодії незадовільні, особистість відповідним чином корегує власну поведінку доти, поки не одержить позитивного підкріплення з боку оточуючих. Саме в процесі такої рефлексуючої взаємодії у людини формується модель ефективної рольової поведінки, здобувається досвід рольової взаємодії, без чого розвиток рольової компетентності неможливий. Отже, невід'ємною складовою розвивальної програми є **етап рефлексії**.

Метою даного етапу є усвідомлення результатів участі у розвивальній програмі та актуалізація установки до активного їх застосування в майбутній професійній діяльності.

Завдання даного етапу:

- аналіз та усвідомлення результатів розвивальної програми як власних досягнень її учасників (через фіксацію позитивної динаміки);
- забезпечення активного застосування набутих здатностей (оволодіння моделями поведінки та способами їх компетентного використання в майбутній професійній діяльності).

Розвивальна програма реалізовувалась протягом дванадцяти тижнів, два заняття по дві академічні години на тиждень (загалом 48 годин). У якості досліджуваних були студенти-психологи 4 курсу психолого-педагогічного факультету (контрольна та експериментальна групи).

У процесі перевірки ефективності розвивальної програми зафіксовано позитивну динаміку в показниках рольової компетентності. Значущість відмінностей між експериментальною та контрольною групами після застосування розвивальної програми за загальним показником рольової компетентності (авторський опитувальник рольової компетентності) виявилась на рівні $p < 0,05$ (критерій Манна-Уїтні).

Отже, рольова компетентність формується та розвивається шляхом оволодіння досвідом застосування системи дій та операцій, які лежать в основі професійних ролей. Перспективу подальших досліджень може скласти розробка варіантів застосування описаної розвивальної програми на різних етапах оволодіння професійною діяльністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горноста́й П.П. Личность и роль: Ролевой подход в социальной психологии личности / П.П. Горноста́й. — К.: Интерпресс ЛТД, 2007. — 312 с.
2. Концептуальні засади і методика глибинної психокорекції: підготовка психолога-практика / Т.С. Яценко, Б.Б. Іваненко, С.М. Аврамченко та ін. — К.: Вища школа, 2008. — 342 с.
3. Мирошник З.М. Развивающая программа по формированию ролевой структуры личности будущего учителя // Развивающие программы в работе психолога системы образования: деятельностный подход / Отв. ред. проф. Хомуленко Т.Б. — Х.: ФО-П Шейна О.В., ХНПУ, 2012. — С. 109-143.
4. Панок В.Г. Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку. Монографія / В.Г. Панок. — Чернівці: Технодрук, 2010. — 486 с.
5. Хомуленко Т.Б. Розвиток організаторських здібностей як компетентності майбутнього спеціаліста: діяльнісний підхід / Т.Б. Хомуленко, А.В. Поденко // Психологія професійної безпеки: технології конструктивного самозбереження

особистості: колективна монографія / За ред. проф. Ж. Вірної. — Луцьк: Вежа-Друк, 2015. — С. 421-440.

Надійшла до редколегії 10.03.2016